

STUDIJE I OGLEDI

Arhe XII, 23/2015
UDK 1 (37/38) : 572.028
Originalni naučni rad
Original Scientific Article

ŽELJKO KALUĐEROVIĆ¹

Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu

ZLATAN DELIĆ²

Filozofski fakultet, Univerzitet u Tuzli, BiH

HELENSKI KORENI ANTROPOCENTRIZMA

Sažetak: Zapadna civilizacija, čija je vizura kosmosa i dalje prevalentno antropocentrička, ishodišnu tačku vlastitih stanovišta pronalazi u judeo-hrišćanskoj tradiciji i u stavovima antičkih filozofa. U traženju antecedenata vizije čoveka kao posebnog bića među drugim prirodnim bićima, fokus istraživanja u ovom radu biće na Aristotelovom *corpus*-u odnosno na sačuvanim fragmentima presokratovaca. Postoji, najpre, visok stepen saglasnosti među istoričarima filozofije da je Stagiranin, svojim imperativom za jasnim razlikovanjem između razboritosti odnosno mišljenja i opažanja, dominantno doprineo utemeljenju moderne građanske epohe na logocentrizmu i antropocentrizmu. Autori su, zatim, utvrdili da nagoveštaji antropocentričkih pristupa, i pored strukturalnih prepreka u njihovim koncepcijama, mogu da se pronađu kod pitagorejaca, Parmenida, Empedokla, Anaksagore i Demokrita. Presokratovac koji je, ipak, najjasnije anticipirao potonja antropocentrička stanovišta bio je Alkmeon iz Krotona. Njegov stav da se čovek razlikuje od drugih živih bića po tome što on jedini razume dok druga živa bića primaju osećanja ali ne razumeju, predstavlja, zaključak je autora, nagoveštaj Aristotela i tvrdnji mnogih kasnijih mislilaca da se *logoske* sposobnosti mogu pripisivati isključivo ljudima i da čovek ima ontološki primat u odnosu na druga živa bića.

Ključne reči: Aristotel, presokratovci, koreni, antropocentrizam, *logos*, razboritost, mišljenje, opažanje

Postoji visok stepen saglasnosti među istoričarima filozofije da je Aristotel, svojim imperativom za jasnim razlikovanjem između *φρόνησις*-a

---

1 E-mail adresa autora: zeljko.kaludjerovic@gmail.com

2 E-mail adresa autora: zlatan.delic@untz.ba

i αἰσθησις-a, presudno uticao na postuliranje i potonju recepciju čoveka kao privilegovanog bića na zemlji. Razliku između razboritosti odnosno mišljenja i opažanja Stagiranin, između ostalog, iznosi u drugoj knjizi *De An.*417b19-26:

A razlika | je u tome što je kod /opažanja/ to što ga čini delotvornim spolja: to vidljivo ili ono što se može čuti, a slično i /sve/ ostalo opažajno. Razlog /te razlike/ je u tome što se delotvorno opažanje odnosi na pojedinačno, a znanje na opšte, a to se na neki način nalazi u samoj duši. Zato je u vlasti /čoveka/ da misli kadgod to hoće, | ali nije mu vlasti da opaža, jer nužno je da postoji to opažajno.³

διαφέρει δέ, ὅτι τοῦ μὲν τὰ ποιητικὰ τῆς ἐνεργείας ἕξωθεν, τὸ ὄρατὸν καὶ τὸ ἀκουστόν, ὁμοίως δὲ καὶ τὰ λοιπὰ τῶν αἰσθητῶν. αἴτιον δ' ὅτι τῶν καθ' ἕκαστον ἢ κατ' ἐνεργεῖαν αἰσθησις, ἢ δ' ἐπιστήμη τῶν καθόλου· ταῦτα δ' ἐν αὐτῇ πῶς ἐστὶ τῇ ψυχῇ. διὸ νοῆσαι μὲν ἐπ' αὐτῷ, ὁπότεν βούληται, αἰσθάνεσθαι δ' οὐκ ἐπ' αὐτῷ· ἀναγκαῖον γὰρ ὑπάρχειν τὸ αἰσθητόν.

U skladu sa ovom razlikom iz spisa *O duši*, Stagiranin pri kraju trećeg poglavlja sedme knjige *Nikomahove etike* pravi diferenciju između ljudi i životinja. Ljudi, naime, posredstvom uma mogu da generalizuju, dok životinje nemaju opštih zamisli ili pretpostavki (*καθόλου ὑπόληψιν*)⁴ nego samo predstavu i pamćenje pojedinosti (*καθ' ἕκαστα φαντασίαν καὶ μνήμην*) (*EN*1147b4-5).

Priroda je, po Aristotelu, u osnovi hijerarhizovana po stepenu prisustva odnosno odsustva *logosa* (*Pol.*1256b15-22):

Tako te se | bjelodano može postaviti, pošto se one rode, kako su biljke poradi životinja, i sve druge životinje poradi čovjeka, one pitome i za uporabu i zbog hrane, dočim one divlje – ako već ne sve – a ono barem većina – i zbog hrane i drukčije koristi, da bi se

ὥστε ὁμοίως δῆλον ὅτι καὶ γενομένοις οἰητέον τὰ τε φυτὰ τῶν ζώων ἕνεκεν εἶναι καὶ τὰ ἄλλα ζῶα τῶν ἀνθρώπων χάριν, τὰ μὲν ἡμεῖρα καὶ διὰ τὴν χρῆσιν καὶ διὰ τὴν τροφήν, τῶν δ' ἀγρίων, εἰ μὴ πάντα, ἀλλὰ τὰ γε πλεῖστα τῆς τροφῆς καὶ ἄλλης βοηθείας ἕνεκεν, ἵνα

3 Prev. S. Blagojević. Aristotel, *O duši. Parva naturalia*, PAIDEIA, Beograd 2012, str. 101, 417b19-26.

4 Ladan je sintagmu *καθόλου ὑπόληψιν* (*EN*1147b4-5) preveo sa „sveopće pretpostavke”. Imenica ženskog roda *ὑπόληψις* u jednom od svojih značenja jeste pretpostavka, premda može, takođe, da znači i „mišljenje” ili „zamisao”, čak i „pojam”. U datom kontekstu mogu se upotrebiti oba termina, iako autori prednost daju drugopomenutim verzijama (Ros (W. D. Ross) i Tomson (J. A. K. Thomson), na primer, *ὑπόληψις* prevode na engleski jezik kao «belief» a Rekam (H. Rackham) sa «concept»).

od njih izradivala odjeća i različita oruda. Ako dakle narav ništa ne čini ni nesavršeno ni uzalud, onda je nužno narav sve to načinila poradi ljudi.⁵

καὶ ἐσθῆς καὶ ἄλλα ὄργανα γίνηται ἐξ αὐτῶν. εἰ οὖν ἡ φύσις μὴδὲν μῆτε ἀτελεῖς ποιεῖ μῆτε μάτην, ἀναγκαῖον τῶν ἀνθρώπων ἕνεκεν αὐτὰ πάντα πεποιθμένα τῆν φύσιν.

Stagirininovo mišljenje je da pitome životinje imaju bolju prirodu od divljih životinja i da je za njih bolje da čovek nad njima vlada, jer ih tako štiti i održava u životu. Ova nadređenost ljudi prema životinja nije Aristotelu potrebna zbog uspostavljanja pravde,⁶ već zbog toga što je takva dominacija ljudi prirodna i obostrano korisna. Duša vlada nad telom vlašću gospodara, a um nad žudnjom drugačijom vrstom vlasti, državničkom i kraljevskom (*Pol.*1254b6-10):

Po tima je stvarima bjelodano kako je i prema naravi i probitačna vladavina duše nad tijelom, te uma i razumnog dijela nad čuvstvenim dijelom, dočim njihova jednaka ili obrnuta vladavina štetna je svima. A isto je tako i s čovjekom i ostalim životinjama.⁷

ἐν οἷς φανερόν ἐστίν ὅτι κατὰ φύσιν καὶ συμφέρον τὸ ἄρχεσθαι τῷ σώματι ὑπὸ τῆς ψυχῆς, καὶ τῷ παθητικῷ μορίῳ ὑπὸ τοῦ νοῦ καὶ τοῦ μορίου τοῦ λόγον ἔχοντος, τὸ δ' ἐξ ἴσου ἢ ἀνάπαλιν βλαβερόν παῖσιν. πάλιν ἐν ἀνθρώπῳ καὶ τοῖς ἄλλοις ζῴοις ὡσαύτως.

Gradualizam u biologiji pažljivo je uspostavljen kod Stagiranina tako da omogućava distingviranje između životinja i ljudi. Ova postupnost u nastajanju najpotpunije je izražena u spisima *O delovima životinja* i *Istorija životinja*. Pažljivijim uvidom u pomenuta dela može se utvrditi da se u *P4681a12-28* govori o liniji koja razdvaja biljke i životinje, dok u *HA588a18-31* Aristotel razmatra granicu između životinja i ljudi. U prvom poglavlju osme knjige *Istorije životinja*, postupnost u razvoju vrsta ne pripri-

5 Prev. T. Ladan. Aristotel, *Politika*, Liber, Zagreb 1988, str. 16, 1256b15-22. Ovaj Aristotelov navod često je navođen kao paradigma dominantne perspektive zapadne tradicije i njenog nesumnjivog antropocentrizma. Videti, recimo, P. Singer, *Oslobođenje životinja*, Ibis grafika, Zagreb 1998, str. 158.

6 Prema životinjama, uostalom, po njemu ne može biti pravde, a razlog je to što ljudi sa njima nemaju ničeg zajedničkog (*EN1161b3*). Stagirinin smatra da nema prijateljstva ni pravde između onoga koji vlada i onoga nad kojim se vlada, a kao primere navodi zanatliju i oruđe, dušu i telo, gospodara i roba. Aristotel dodaje i da su oruđa, tela i robovi od koristi onima koji se njima služe, govoreći da nema prijateljstva ni onoga što je pravdedno prema neživim stvarima (*EN1161a32-1161b2*). Demokrit misli nešto drugačije. U Abderičaninovima fragmentima 258 (**DK68B258**) i 259 (**DK68B259**) navodi se da životinje, kao i ljudi, mogu „nepravdedno nanositi štetu” i da je zato stvar pravde „ubijati ih po svaku cenu”.

7 Prev. T. Ladan. Aristotel, *Politika*, Liber, Zagreb 1988, str. 10, 1254b6-10.

suje se njihovom razumu, već njihovoj prirodi i načinu ishrane. Kada se kaže da većina životinja ima tragove (*ἴχνη*) ljudskih karakteristika, to je ilustrovano primerima njihove sličnosti s ljudima u nekim duševnim svojstvima. No, kada se pređe na govor o intelektualnim mogućnostima, pominje se jedino sličnost (*ὁμοιότητες*) životinja sa razumevanjem odnosno rasuđivanjem. Zatim, dok su neke razlike između životinja i ljudi samo kvantitativne prirode, druge su izraženije jer su povezane jedino po analogiji. Razlike po analogiji pokazane su na primerima umeća, mudrosti i rasuđivanja, koje su svojstvene ljudima, dok su srodne druge prirodne sposobnosti osobene određenim životinjama. Ovo je standardno prikazivanje analogije kod Aristotela i ono u datom slučaju podrazumeva da životinje imaju neke druge sposobnosti mimo umeća, mudrosti i rasuđivanja. Postoji, drugačije rečeno, kontinuitet u pitanju duševnih karakteristika između životinja i ljudi, dok se u stvarima *logosa* može govoriti jedino o analogiji.

Stanovište koje je izloženo na početku devete knjige *Istorije životinja* ima sličnu konotaciju. Sposobnosti koje se pripisuju životinjama dovode se u vezu sa strastima (*παθημάτων*) duše. One, dakako, nisu *logoske* prirode, premda se pominje i razboritost (*φρόνησιν*)⁸ kao jedna od njih. Dodaje se, takođe, da neke životinje poseduju moć primanja ili davanja instrukcija, zbog toga što mogu razlikovati ne samo zvukove (*ψόφων*) već i znakove (*σημείων*). Većina ovoga navedeno je i u poznatom pasažu iz *Metafizike* (980b21-25),⁹ dok je o sposobnosti da se koriste znakovi posvedočeno u spisima *O*

8 Upotreba reči *φρόνιμος* na dva mesta u *Metafizici* 980b21-25, koja se navode u narednoj fusnoti, pobuđivala je asocijacije na razboritost koja, na osnovu pasaža iz *EN*1140b20-21, po nužnosti mora biti sposobnost činjenja ljudskih dobara, istinski i prema razumu. *Phronesis* je pojam koji se mnogostruko iskazuje (*πολλαχῶς λεγόμενον*), pa se njegovo prisustvo kod životinja mora razmatrati u širem smislu, i on kod njih ne podrazumeva prisustvo *logosa*. Ovaj širi aspekt razmatranja razboritosti određuje se u razlici njenog poimanja kod ljudi i životinja. U *EN*1141a22-28 Aristotel napominje da svaka vrsta naziva razboritim onoga ko dobro razmatra ono što se tiče nje same, pa stoga i neke životinje mogu biti razmatrane kao razborite, ukoliko imaju moć predviđanja stvari koje se tiču njihovih života.

9 Stagiranin smatra da se životinje po prirodi rađaju obdarene opažanjem ali da jedne na osnovu njega ne dospevaju do pamćenja dok druge dospevaju (*Met.*980b21-25):

Upravo zato su te pametnije i lakše uče od onih koje nisu sposobne da pamte: razumne su bez učenja one koje ne mogu da čuju zvuke (kao na primer, pčela i možda još neki drugi rod životinja), a uče i one koje pored pamćenja imaju još i to čulo.

καὶ διὰ τοῦτο ταῦτα φρονιμώτερα καὶ μαθητικώτερα τῶν μὴ δυναμένων μνημονεύειν ἐστὶ, φρόνιμα μὲν ἄνευ τοῦ μαθάνειν ὅσα μὴ δύναται τῶν ψόφων ἀκούειν ὅσον μέλιττα κἄν εἴ τι τοιοῦτον ἄλλο γένος ζώων ἐστὶ, μαθάνει δ' ὅσα πρὸς τῇ μνήμῃ καὶ ταύτην ἔχει τὴν αἰσθησιν.

Prev. S. U. Blagojević. Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd 2007, str. 3, 980b21-25. Premda prevod *φρονιμώτερα* sa „pametnije” a *φρόνιμα* sa „razumne” nije netačan, autori su na

duši (420b32) i *Politika* (1253a9-14). U spisu *O duši* glas se određuje kao značenjski (*σημαντικός*) zvuk, dok se u *Politici* razgraničava govor (*λόγον*), koji je svojstven jedino ljudima, i glas (*φωνή*), koji je znak (*σημαῖον*) bola, pa ga poseduju sve ostale životinje i mogu ga označiti (*σημαίνειν*) jedne drugima.

Tvrđenjem da jedino čovek ima govor (*λόγον*)¹⁰ među svim živim bićima (*λόγον δὲ μόνον ἄνθρωπος ἔχει τῶν ζώων*, *Pol.*1253a9-10), Aristotel naglašava razliku između ljudi i drugih živih bića i u segmentu organizovane zajednice za život.¹¹ Određenjem čoveka kao jedinog živog bića koje ima govor, Stagiranin je na početku *Politike*, u stvari, izložio jedno od njegovih tri poznata izvorna određenja čoveka. Govor, takođe, kazuje ono korisno i ono štetno (*τὸ συμφέρον καὶ τὸ βλαβερόν*), kao što i saopštava ono pravedno i ono nepravedno

---

stanovištu da je prikladnije *φρονιμώτερα* prevesti sa „razboritije” a *φρόνιμα* sa „razborite”, kako sugerše i T. Ladan u svom prevodu ovog mesta iz *Metafizike* (Aristotel, *Metafizika*, Liber, Zagreb 1988, str. 1, 980b21-25).

¹⁰ Teško je nabrojati sva moguća značenja imenice muškog roda *λόγος* u grčkom jeziku, kao i varijacije prevoda na moderne jezike. Jedan običan školski rečnik, *Grčko-hrvatski rječnik* koji je priredio Senc (S. Senc, *Grčko-hrvatski rječnik*, kr. hrv.-slav.-dalm.-zem.vla., Zagreb 1910, reprint 1988, str. 569-571), sadrži, poređano u dve grupe, oko 80 značenja *logosa*. Za jedan od centralnih pojmova grčke filozofije važnije je znati njegova specifična značenja u delima konkretnih autora nego neselektivno nabrajati sva moguća, kako nefilozofska tako i filozofska, značenja. Termin *λόγος* u Aristotelovoj recepciji označava prevashodno „definiciju”, „pojam” i „iskaz”, a u datom kontekstu najčešće se prevodi kao „govor”, „dar govora” ili „moć govora”.

¹¹ *Pol.*1253a8-18. Poricanje *logoskih* sposobnosti životinja nije nikakva usputna stvar u različitim Aristotelovim spisima, već činjenica od ključne važnosti u njegovim razmatranjima. Ono je sprovedeno u Stagiraninovu *corpusu* na dvojak način. Direktno, negiranjem životinjama da imaju bilo koju od ovih sposobnosti, i indirektno, naglašavanjem da se *logoske* sposobnosti mogu pripisivati isključivo ljudima. Aristotelovo generalno stanovište je, najpre, da životinje nemaju verovanja (*πίστις*), mnjenja (*δόξα*), rasuđivanja (*λογισμός*), mišljenja (*λόγος*), razuma (*διάνοια*) i uma (*νοῦς*). Ovakvu tezu Stagiranin brani u mnogim svojim spisima: *O duši* (404b4-6, 414b18-19 sa 32-33 i 415a7-8, 428a19-24, 433a12, 434a5-11), *O delovima životinja* (641b7), *Eudemova etika* (1224a27), *Politika* (1332b5), *Nikomahova etika* (1098a3-4), *Metafizika* (980b28), *Pamćenje i sećanje* (450a16) (detaljnije videti u članku jednog od autora ovog rada. Ž. Kaluđerović, „Aristotelovo razmatranje *logosa*, „volje” i odgovornosti kod životinja”, u: *Filozofska istraživanja*, 122, god. 31, sv. 2, Zagreb 2011, str. 311-321). U spisu *De An.*414b18-19, 415a7-8, sa druge strane, eksplicira se da jedino ljudi imaju sposobnost mišljenja (*διανοητικόν*), um (*νοῦς*), rasuđivanje (*λογισμὸν*) i razum (*διάνοιαν*). Ljudi se, smatra Stagiranin, razlikuju od drugih živih bića i još po čitavom nizu signifikantnih karakteristika. Ljudski rod, tako, jedini ili više od svih drugih živih bića učestvuje u božanskom (*θεῖου*) (PA656a8); čovek je jedino uspravno živo biće (*μόνον γὰρ ὀρθόν ἐστι τῶν ζώων ἄνθρωπος*) (PA656a12-13); prijemčivost za gramatiku (*γραμματικῆς*) je osobenost čoveka (*Top.*102a20); čovek zna da računa (*ἐπιζάμενον ἀριθμεῖν*) (*Top.*142b26); čovek je takoreći jedino od živih bića koje učestvuje u sećanju (*ἀναμνηστικῶς*) (*Mem.*453a8); čovek jedini ima moć odlučivanja (*βουλευτικόν*) (*HA*488b24-25).

(τὸ δίκαιον καὶ τὸ ἄδικον). Drugo određenje čoveka je da je on jedino živo biće koje je sposobno za razlikovanje dobra i zla (ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ) odnosno pravednog i nepravednog (δικαίου καὶ ἀδίκου) (Pol.1253a15-18). Treće, i svakako najpoznatije, Stagiraninovo određenje čoveka je da je on po prirodi socijalna ili politička životinja (ἄνθρωπος φύσει πολιτικὸν ζῷον, Pol.1253a2-3). Čovek je „po prirodi” odnosno po svom izvornom ustrojstvu, koje ga razlikuje od ostalih prirodnih vrsta, biće koje sopstvenu ljudskost može realizovati samo u zajednici s drugim ljudima. Ljudi sopstvenu zajedničnost temelje na *logosu* u zajednici kao zajednici, uređujući je dogovorenim i prihvaćenim pravilima, običajima i zakonima.¹²

Intencija autora je da pokažu da se nagoveštaji logocentričkih i antropocentričkih pogleda na svet, kao fundamenata moderne građanske epohe,¹³ i pored strukturalnih prepreka u njihovim koncepcijama, mogu pronaći i u delima Stagiraninovih preteča,¹⁴ a posebna pažnja u nastavku rada biće posvećena sačuvanim fragmentima, za ovo istraživanje, interesantnih presokratovaca.¹⁵

12 Po Helenima je pojedinac samo u sadejstvu sa drugima mogao ispuniti vlastitu svrhu, pa je zajednica ta koja je imala ontološki prioritet. *Polis* se od pojedinca i domaćinstva razlikovao ne samo kvantitativno, već i kvalitativno i specifički. Država je za Grke bila *natura prior* (a to treba razlikovati od *tempore prior*), i ona nije bila puko sklonište, ili neko zajedništvo stanovanja, već je predstavljala nešto mnogo značajnije – zavičaj slobodnih građana. Bilo bi pogrešno grčko poimanje zajednice dovesti u vezu sa mravinjakom, košnicom, čoporom ili hordom, pošto su Grci bili individualisti i agonisti sve do samog praga obesti. Taj individualizam, ipak, nije nikada imao značenje pobune protiv zajednice kao takve, jer ju je pretpostavljao kao nešto samorazumljivo.

13 O tradicionalnom i modernom poimanju čoveka i delanja detaljnije videti u: M. A. Perović, *Filozofija morala*, Cenzura, Novi Sad 2013, str. 81-129.

14 Na primer kod Platona (*Symp.*207a-c; *Rep.*441a-b; *Nom.*963e). U *Kratilu* 399c, Platon etimologizujući reč „čovek” (ἄνθρωπος), kaže da je od svih životinja jedino čovek bio ispravno nazvan ἄνθρωπος, pošto ono što je video čovek to pomno i ispituje (ἀνθρώπων ἂ ὄρωπε). Drugačije rečeno, čovek „odmah i razglaba, i rasuđuje, i zaključuje o tome što je vidio” (καὶ ἀναδραεῖ καὶ λογίζεται τοῦτο ὃ ὄρωπεν). Na početku samog pasusa Atinjanin piše da su „sve ostale zveri nesposobne da o viđenom razmišljaju, da predmijevaju i natenane razglabaju, (anathoréo)” (ὅτι τὰ μὲν ἄλλα θηρίων ὄρα οὐδὲν ἐπισκοπεῖ οὐδὲ ἀναλογίζεσθαι οὐδὲ ἀναδραεῖ). Prev. D. Štambuk. Platon, *Kratil* (u: *Kratil. Teetet. Sofist. Državnik*), ΠΛΑΤΩΝ, Beograd 2000, str. 37, 399c. Original *Kratila* preuzet je iz: Platon, *Phaidon. Das Gastmahl. Kratylos*, Werke: in 8 Bd.; griech. u. dt., dritter Band, Hrsg. von G. Eigler, Darmstadt 1988, s. 446-448, 399c.

15 Laks (A. Laks) smatra da je deo programa ranih grčkih filozofa bio da se ide dalje od onoga što čula kazuju. A. Laks, "Soul, sensation, and thought", p. 257, u: A. A. Long (ed.), *The Cambridge Companion to EARLY GREEK PHILOSOPHY*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

*

Pitagorejca Filolaja, u knjizi *O prirodi*, tvrdi da postoje četiri načela razumne životinje (ζώιον τοῦ λογικοῦ): mozak (ἐγκέφαλος), srce (καρδία), pupak (ὀμφαλός) i polni organ (αἰδοῖον). Filolaj razdvaja središta mišljenja i opažanja (DK44B13):

*Glava (mozak) je počelo razuma, srce počelo duše i osjećanja (opažanja).*¹⁶ | *κεφαλὰ μὲν νόου, καρδία δὲ ψυχᾶς καὶ αἰσθήσιος.*

Zaključak koji izvodi Filolaj je da mozak pokazuje načelo čoveka, srce načelo životinje, pupak načelo biljke a polni organ načelo svih njih zajedno, jer sve cveta i klija iz semena.

U beleškama Aleksandra Polihistora pominje se da je on, u *Pitagorejskim uspomename*, pronašao i podatak koji u izvesnoj meri oponira generalnom prigovoru Aristotela upućenom presokratovcima,¹⁷ da oni ne razlučuju um (νοῦς) i razboritost tj. mišljenje (φρόνησις) od opažanja (αἴσθησις) i drugih aspekata duše (ψυχή) (DK58B1a):

*I da se čovjekova duša dijeli na tri dijela, na razum, um i volju. Da razum i volja zacijselo postoje i u drugima živim bićima, ali um (da postoji) samo u čovjeku.*¹⁸ | *τὴν δ' ἀνθρώπου ψυχὴν διηγεῖσθαι τριχῆ, εἷς τε νοῦν καὶ φρένας καὶ θυμόν. νοῦν μὲν οὖν καὶ θυμόν εἶναι καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ζώοις, φρένας δὲ μόνον ἐν ἀνθρώπῳ.*

¹⁶ Prev. S. Hosu. H. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 361, B13. Nem. izd. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Strauss & Cramer GmbH, Weidmann 1985, s. 413, B13. Premda se imenica muškog roda νοός tj. νοῦς može prevesti kao „razum“ (ali i kao „pamet“, „svest“, „promišljanje“, „razboritost“, „duša“, „ćud“, „mišljenje“, „svrha“, „namera“, „odluka“, „smisao“, „značenje“), autori smatraju da je pravilnije prevesti je sa „um“, što je najčešće i činjeno u ovom radu.

¹⁷ Bivstvenu aporiju u promišljanju presokratovaca Aristotel obrazlaže tvrdnjom da su oni, doduše, istraživali istinu bića ali polazeći od pretpostavke da su jedina zbiljska bića čulne stvari. Stagiranin je smatrao da njegove preteče shvataju umovanje kao nešto telesno poput opažanja i uglavnom razumeju da se slično sličnim opaža i shvata. Aristotelov generalni stav je, drugačije rečeno, da oni, osim što poistovećuju razboritost tj. mišljenje i opažanje, govore da je opažanje neko podrugejačavanje i da je po nužnosti istinito ono što se u opažanju pojavljuje. Zbog toga su, po njemu, ne samo Empedokle i Demokrit, nego i „takoreći svi ostali“ postali privrženici takvog mnjenja, što Stagiranin potkrepljuje i navodima iz njihovih fragmenata ili vlastitim uvidima u njihov pristup (*Met.* 1009a38-1010a15).

¹⁸ Prev. A. S. Kalenić. H. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 397, B1a. Nem. izd. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Strauss & Cramer GmbH, Weidmann 1985, s. 450, B1a.

Ono što je iz ovog fragmenta vidljivo je da je duša (*ψυχής*), po anonimnim pitagorejcima, *genus proximum* „razumu” (*νοῦν*), „umu” (*φρένας*)¹⁹ i „volji” (*θυμόν*). Sedište duše prostire se od srca do mozga. Onaj „deo” duše koji se nalazi u srcu jeste „volja”, dok su um i razum „delovi” koji se nalaze u mozgu. Posebnost statusa čoveka manifestuje se i konstatacijom da su razumni i „voljni” „deo” duše smrtni i propadljivi dok je umni „deo” duše besmrtni i nepropadljiv.

Parmenidov „put istine” u poemi *O prirodi*, zatim, predstavlja svojevrsno istraživanje o pravoj prirodi zbiljnosti i odnosu te zbiljnosti prema čulnim pojavama. Osnovni cilj eleatizma, očuvanje bića, mogao se postići samo totalnim određenjem celine kao nepokretne, pune, nedeljive, večne... Ukoliko čula govore suprotno od onoga što se dobija *logosom*, moglo bi se reći, utoliko gore po čula. Elejska ontologija, prevashodno, daje istinit model postojećeg, ona izlaže strukturu zbiljnosti koja je uvek ista i koja se ne može opaziti čulima. Umstvena zbiljnost je istinita bez obzira na činjenicu da može biti vidu nedostupna toliko da njeno izricanje može da izazove konfuziju kod mnenja. Elejci su pokazali da istina ne mora biti na strani onoga što se čulno pojavljuje odnosno onoga što je najjednostavnije predstaviti čulima. Postojanost i evidentnost istine, štaviše, stoji u kontradikciji sa nepostojanošću i nepouzdanošću čulnog saznanja, pa se ona primarno situira u sferu mišljenja.²⁰ Parmenid u prologu poeme *O prirodi* naglašava nepromenljivost racionalno shvaćene istine (DK28B1.28-30):

*Potrebno je sve da spoznaš – lijepo zao-
kružene Istine sigurno srce, a i dokaza
istine lišena smrtnika mnijenja.*²¹

χρὲν δὲ σε πάντα πυνθῆσθαι ἡμὲν
Ἀληθείης εὐκυκλέος ἀτρεμῆς ἤτορ
ἢ δὲ βροτῶν δόξας, ταῖς οὐκ ἐνὶ πίστις
ἀληθείης.

19 Grčka imenica ženskog roda *φρήν* odnosno *φρενός* deskriptivno označava ono što plemenitije delove u telu, na primer srce, razdvaja od ostatka, kao svojevrsno sedište onog duševnog, svesti i mišljenja. Stoga, ona može da se prevede, osim kao „srce” i „duša”, kao „pamet”, „razum” odnosno „mišljenje” i „um”. Na ovom mestu je *φρένας* prevedena kao „um”, pokazujući da je to ono što je jedino svojstveno čoveku.

20 Sam Aristotel je bio svestan da kod Parmenida nije moguće prenebregnuti ili ignorisati postojanje distinkcije između mišljenja i opažanja. Vezu između stanovišta sa „puta istine” i onoga što sledi na „putu mnenja”, Stagiranin izlaže u *Met.*986b31-33. U spisu *O postajanju i propadanju* 325a13-14, Aristotel potvrđuje ovo razlikovanje umstvenog i čulnog, pripisujući ga možda i svim elejcima.

21 Prev. D. Škiljan. H. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 207, B1. Nem. izd. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Strauss & Cramer GmbH, Weidmann 1985, s. 230, B1.

Najpoznatiji elejski filozof u 7. fragmentu (DK28B7) kaže da ne treba slediti običaje, vid ili sluh,²² pa ni jezik, već da treba prosuđivati razumom (*κρίναι δὲ λόγῳ*). Štaviše, pravi predmet znanja za Parmenida jeste oblast *logosa*. Na osnovu prologa poeme *O prirodi* može se implicitno zaključiti da je jedan čovek (Parmenid) na neobjašnjiv način dospao u privilegovanu poziciju, istina prevashodno u odnosu na ostale smrtne ljude.²³

Kod Empedokla je, takođe, moguće uočiti opreku između fragmentarnog uvida čula tj. opažanja (*αἰσθησεως*) i sintetičkog uvida koje nastaje posredstvom mišljenja odnosno razuma (*λόγου*), koje u nekom smislu jeste sinestetičko. Zato je i pozvao svog učenika Pausaniju (DK31B3.9-13):

*Sredstvom ded svakim istražuj po čemu sve postaje jasno pritom ne vjeruj većma svom oku negoli uhu ili zvucima muklim no jasnosti jezika svoga! Nijednom drugom organu, uz uvjet da vodi spoznanju, Vjere ne uskraćuj, već spoznavaj pojavu svaku!*²⁴

*ἀλλ' ἄγ' ἄθρει πάσῃ παλάμῃ, πῆρι
δῆλον ἕκαστον, μήτε τιν' ὄψιν ἔχων
πίστει πλέον ἢ κατ' ἀκουήν ἢ ἀκοήν
ἐριδουπον ὑπὲρ τρανώματα γλώσσης,
μήτε τι τῶν ἄλλων, ὅποσσι πόρος ἐστὶ
νοῆσαι, γύων πίστιν ἔρκε, νοεὶ δ' ἦι
δῆλον ἕκαστον.*

Iako Empedokle veruje da su sva živa bića razborita, on ipak pravi gradaciju i u svojevrsnoj hijerarhizaciji života ljudi su iznad životinja a životinje iznad biljaka. Unutar ljudskog roda jednako tako postoji gradacija po misliocu iz Agrigenta. Duše onih mudrih ljudi koji su stigli na korak do obogotvorenja poprimaju najviše oblike ljudskosti. Vračevi, pesnici, lekari i vladari nad drugim ljudima oslobođeni su od ljudskih problema i dele trpezu sa drugim besmrtnicima. Empedokle je smatrao da poseduje većinu od pomenutih karakteristika, pa nije čudno kada u jednoj rečenici (DK31B112.4) kaže za sebe da je besmrtni bog a ne više smrtni čovek.

Da stvari ne stoje simplifikovano ni kod Anaksagore može se registrovati iz njegovih kvalifikacija pokretačke sile odnosno uma. *Nous* u Klazomenjaninovima fragmentima ima mnoga svojstva apstraktnog načela (DK59B12):

22 Heraklit, u 107. fragmentu (DK22B107), slično beleži da su oči i uši rdavi svedoci ljudima koji imaju varvarske duše (*κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισιν ὀφθαλμοὶ καὶ ὤτα βαρβάρους ψυχᾶς ἐχόντων*).

23 Detaljnije o Parmenidovoj poemi *O prirodi* videti u članku jednog od autora ovog rada. Ž. Kaluderović, „Elejsko biće”, u: *Pedagoška stvarnost*, god. LIX, br. 2, Novi Sad 2013, str. 209-223.

24 Prev. R. Mardešić. H. Diels, *Predskratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 283, B3.9-13. Nem. izd. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Strauss & Cramer GmbH, Weidmann 1985, s. 310-311, B3.9-13.

Sve ostale stvari imaju udjela u svemu, ali um je nešto neograničeno i nezavisno, i nije pomiješan ni s jednom stvari, nego je sam, samostalan, za sebe. ... On je naime najnježnija od svih stvari i najčistija, i posjeduje potpuno znanje o svemu i ima najveću moć, i bića koja imaju dušu, i veća i manja, nad svima njima vlada um. I nad cjelokupnom vrtnjom um je preuzeo vlast, tako da je toj vrtnji dao početni udarac. ... A ništa se potpuno ne odvaja niti ne razdvaja jedno od drugoga, osim uma.²⁵

Τὰ μὲν ἄλλα παντὸς μοῖραν μετέχει, νοῦς δὲ ἐστὶν ἄπειρον καὶ αὐτοκρατὲς καὶ μέμεικται οὐδενὶ χρήματι, ἀλλὰ μόνος αὐτὸς ἐπ' ἑωυτοῦ ἐστίν. ... Ἔστι γὰρ λεπτότατόν τε πάντων χρημάτων καὶ καθαρώτατον, καὶ γνώμην γε περὶ παντὸς πᾶσαν ἴσχει καὶ ἰσχύει μέγιστον· καὶ ὅσα γε ψυχὴν ἔχει καὶ τὰ μείζω καὶ τὰ ἐλάσσω, πάντων νοῦς κρατεῖ. Καὶ τῆς περιχωρήσιος τῆς συμπάσης νοῦς ἐκράτησεν, ὥστε περιχωρῆσαι τὴν ἀρχήν. ... Παντάπασιν δὲ οὐδὲν ἀποκρίνεται οὐδὲ διακρίνεται ἕτερον ἀπὸ τοῦ ἑτέρου πλὴν νοῦ.

Klazomenjanin dokazuje da su čovekove umne moći superiornije u odnosu na fizičku snagu životinja. Anaksagora, na tragu Diodora, kaže da će ljudi ovladati životinjama posredstvom jedinstvenog iskustva (*ἐμπειρίαι*), pamćenja (*μνήμη*), mudrosti (*σοφίαι*) i umeća (*τέχνη*). Potvrda ove teze može se pronaći i u poznatom Aristotelovom mestu iz spisa *O delovima životinja* (687a7-12). Anaksagora, po ovoj interpretaciji, smatra da je čovek najrazboritije (*φρονιμώτατον*) od svih živih bića, a razlog zašto je tako obrazlaže činjenicom da on ima ruke.²⁶

Sekst Empirik, potom, navodi da, po Demokritu, postoje dve vrste saznanja (*γνώσεις*), od kojih se jedno stiče čulima (*αἰσθησεων*) a drugo razumom (*διανοίας*). Ono saznanje koje se stiče razumom Demokrit naziva pravim i pridaje mu pouzdanost u istraživanju istine, a ono saznanje koje se stiče čulima Abderičanin naziva mračnim i ne pridaje mu sigurnost u saznanju istine. Na kraju 11. fragmenta (DK68B11) on piše:

25 Prev. S. Hosu. H. Diels, *Predsokratovci fragmenti II*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 42, B12. Nem. izd. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, Strauss & Cramer GmbH, Weidmann 1985, s. 37-39, B12. Aristotel se, u skladu sa svojom teleološkom koncepcijom univerzuma, pohvalno izražavao o Anaksagori, jer je u njegovom umu nalazio nagoveštaje odredbe svrhe tj. razloga zašto stvari postaju dobre i lepe. U prvoj knjizi *Metafizike* (984b15-19) uočava se potvrda konstatacije o teleološčnosti Anaksagorinog uma.

26 Aristotelovo stanovište je da je čovek dobio ruke zato što je najrazboritiji (*φρονιμώτατον*). Objašnjenje je da su ruke oruđe (*ἔργαλον*), a da priroda jednako kao i razborit (*φρόνιμος*) čovek dodeljuje svaku pojedinu stvar onome koji se može njome koristiti (PA687a7-12).

*Sve naime što izmiče vidu očiju, to je u vlasti vida razuma.*²⁷ | *ὅσα γὰρ τὴν τῶν ὀμμάτων ὄψιν ἐκφεύγει, ταῦτα τῆι τῆς γνώμης ὄψει κεκράτῃται.*

Demokrit²⁸ (i Epikur) smatra da duša ima dva „dela”: jedan razuman (*λογικόν*) koji se nalazi u grudima, i drugi nerazuman (*ἄλογον*), koji je rasut po čitavom telu. „Deo” duše koji je prikladan za vođenje Demokrit smešta u glavu. Um je koncentracija duše u glavi tj. mozgu, slično kao kod Anaksagore, Diogena iz Apolonije, Alkmeona i kasnije Platona.²⁹ Na osnovu ovoga može se zaključiti da je, po Abderičaninu, duša um u užem smislu, a da su čula nešto što nije duša ili nešto što je niži oblik duše.

Iako Demokrit kaže da potreba za potomstvom proizilazi iz prirode svih živih bića, on, istovremeno, smatra da treba uspostaviti izvesnu distinkciju između ljudi i životinja. Specifičnost ljudi³⁰ je da oni jedini među bićima koja imaju dušu misle da od potomstva koje dobijaju mogu da očekuju neku korist. Osim toga, Demokrit u svojim „etičkim” fragmentima³¹ naglašava još jednu osobenost ljudi, koja nagoveštava ne samo diferenciju između ljudi i životinja, nego i razliku između Grka i varvara, a koja se može sublimirati u terminu *paideia*.³² Heleni znaju vrednost vaspitanja i obrazovanja (*παιδεία*) za preobražavanje ljudskog bića, koje prema učenjima proizašlim prevashodno iz sokratovske recepcije vrhuni u filozofiji. Uobličavanje čoveka prema određenom smislu i svrsi posredstvom *paideie* omogućava i stvaranje čovekove „druge prirode”, koja je, u stvari, njegova „prva priroda”. Demokrit naslućuje da prosta prirodna egzistencija čoveka nije ono stanje u kome on treba da ostane, kao i da čovek iz sopstvene vizure posmatrano predstavlja poseban događaj u kosmosu. Posebnost čoveka izražava se kroz njegovo uviđanje da mu se vlastita duhovna egzistencija predstavlja kao ne-

27 Prev. V. Gortan. H. Diels, *Predsokratovci fragmenti II*, Naprijed, Zagreb 1983, str. 148, B11. Nem. izd. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, Strauss & Cramer GmbH, Weidmann 1985, s. 141, B11. Reč *γνώμης*, koja je prevedena kao „razum”, može u datom kontekstu da znači i „saznanje” tj. „mišljenje”. U 111. fragmentu (DK68A111) stoji da je po Demokritu mišljenje (*ἔννοια*) kriterijum za istraživanje, dok osećaji (*πάθη*) služe za izbor i izbegavanje.

28 Prema Aetiju (DK68A105).

29 Svi su oni na tragu Alkmeona, a razilaze se sa Empedoklom, u tvrdnji da je glava, odnosno mozak, centralni tj. najvitalniji organ i da je on mesto odakle dolaze sva opažanja (DK59A108).

30 Koja se ističe u 278. Abderičaninovom fragmentu (DK68B278).

31 O Demokritovim *Fragmenta moralia* detaljnije videti u knjizi jednog od autora ovog rada. Ž. Kaluđerović, *Dike i dikaiosyne*, Магнаскен, Скопје (Македонија) 2015, str. 167-177.

32 Videti: DK68B33, DK68B179, DK68B180, DK68B181, DK68B182, DK68B183, DK68B185, DK68B187.

prirodna, drugo-prirodna ili kao najviša tačka njegove prirodne egzistencije, odnosno kao hod udaljavanja od prirodne egzistencije.³³

Jedan presokratovac, ipak, najjasnije je anticipirao Aristotelovo vlastito stanovište. Alkmeon iz Krotona je smatrao da opažanje (*αἴσθησις*) nastaje kao rezultat uzajamnog dejstva nesličnih stvari. Istovremeno, on je „prvo odredio razliku prema životinjama”³⁴ (*μὲν πρῶτον ἀφορίζει τὴν πρὸς τὰ ζῶια διαφορὰν*). Alkmeon je tvrdio da se čovek razlikuje od ostalih životinja jer on jedini ima sposobnost razumevanja (*xunienai*), dok ostale životinje opažaju (*aisthanaesthai*) ali ne razumevaju. Krotonjanin to kaže sledećim rečima (DK24B1a):

<p><i>Čovjek se od drugih (živih bića) razlikuje po tome što on jedini razumije, dok druga (živa bića) primaju osjete, ali ne razumiju.</i>³⁵</p>	<p><i>ἄνθρωπον γὰρ φησι τῶν ἄλλων διαφέρειν ὅτι μόνον ξυνίησι, τὰ δ' ἄλλα αἰσθάνεται μὲν, οὐ ξυνίησι δέ.</i></p>
--	--

Za razliku od mišljenja drugih presokratovaca,³⁶ po Alkmeonu se ne može staviti znak jednakosti između razboritosti i opažanja. Da je Alkmeon bio u pravu vidljivo je iz Aristotelove izjave, bez direktnog referiranja na stavove Krotonjanina, u kojoj se navodi da u opažanju sve životinje imaju udela dok je u razboritosti to slučaj samo sa neznatnim brojem.³⁷

33 Detaljnije o pojmu prve i „druge prirode” videti u istoimenom poglavlju *Filozofije morala* profesora Perovića. M. A. Perović, *Filozofija morala*, Cenzura, Novi Sad 2013, str. 106-118.

34 Prema Teofrastu (DK24A5).

35 Prev. D. Novaković. H. Diels, *Predsokratovci fragmenti I*, Naprijed, Zagreb 1983. str. 190, B1a. Nem. izd. H. Diels, W. Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Strauss & Cramer GmbH, Weidmann 1985, s. 215, B1a. Grčko *ξυνίησι* odnosno *ξυνίημι* sa kraja ovog fragmenta znači „sastavljati”. Verovatno je Alkmeon imao u vidu značenje ove reči koje govori o „sastavljanju” opažanja, koje je jedino svojstveno čoveku. U tom smislu se *ξυνίημι* i prevodi kao „saznavati”, „razabrati”, „razumeti”. Alen (D. J. Allan) smatra da Alkmeon pravi razliku između pukog opažanja i koordinacije podataka različitih čula, pitajući se gde se u telu ova aktivnost obavlja. D. J. Allan, *The Philosophy of Aristotle*, Oxford University Press, Oxford, 1979, pp. 45-46.

36 Teofrast konkretno navodi Empedokla. Aristotelov prijatelj je možda mislio na već pominjanu Empedoklovu tezu da su sva bića, uključujući i biljke, razborita i da poseduju deo misli (DK31B103, DK31B110). Da se kod Pitagore i pitagorejaca, Parmenida, Empedokla, Anaksagore i Demokrita mogu pronaći i rudimenti relativizovanja razlike između čoveka i drugih živih bića, odnosno anticipacija većine potonjih modaliteta neantropocentričkih pristupa, jedan od autora ovog rada pokušao je dokazati u svom tekstu. Ž. Kaluderović, „Presokratske anticipacije ne-antropocentrizma”, u *štampi*.

37 *De An.*427b7-8. Stagiranin kaže da neke životinje imaju i sposobnost prostornog kretanja dok drugima pripada i sposobnost mišljenja (*διανοητικόν*) i um (*νοῦς*), kao npr. ljudima „i možda

Alkmeon je korektno prosudio da je mozak a ne srce sedište svih senzornih aktivnosti u ljudskom organizmu, i time uticao na Platona, koji ga opisuje (*Phaedo* 96b) da je rekao da znanje dolazi od ustaljenosti pamćenja i mnenja, dok pamćenje i mnenje dolaze od sluha, vida i mirisa uz posredovanje mozga. Ne samo da Alkmeonovo stanovište razlikuje razboritost tj. mišljenje od opažanja, ono takođe anticipira Aristotelovu vlastitu teoriju razvoja viših funkcija,³⁸ donekle je unapređujući identifikacijom mozga kao središta opažanja.

Kriterijum razlikovanja između ljudi i životinja, koji navodi Alkmeon, svojevrsna je negacija njegovog mogućeg verovanja u *palingenesiu*, ali i nagoveštaj Aristotelove³⁹ i kasnijih antropocentričkih tvrdnji o ontološkom primatu čoveka u odnosu na druga živa bića.

LITERATURA

- Allan, D. J., *The Philosophy of Aristotle*, Oxford University Press, Oxford 1979.
- Aristotel, *Analitika II*, u: *Analitika I-II. Kategorije. O izrazu*, PAIDEIA, Beograd 2008.
- Aristotel, *Metafizika*, PAIDEIA, Beograd 2007.
- Aristotel, *Metafizika*, Liber, Zagreb 1985.
- Aristotel, *Nikomahova etika*, Hrv. sveuč. nakl., Zagreb 1992.
- Aristotel, *O delovima životinja. O kretanju životinja. O hodu životinja*, PAIDEIA, Beograd 2011.
- Aristotel, *O duši. Parva naturalia*, PAIDEIA, Beograd 2012.
- Aristotel, *O nebu. O postajanju i propadanju*, PAIDEIA, Beograd 2009.
- Aristotel, *O pamćenju i prisećanju*, u: *O duši. Parva naturalia*, PAIDEIA, Beograd 2012.
- Aristotel, *Politika*, Liber, Zagreb 1988.
- Aristotel, *Topika*, u: *Topika. Sofistička opovrgavanja*, PAIDEIA, Beograd 2008.
- Aristotelis Opera*, ex. rec. Immanuelis Bekkeri, ed. Acad. Regia Borussica, I-V, Berlin 1831-1870. Novo izdanje je pripremio O. Gigon, Berlin 1970-1987. Svi Aristotelovi navodi spravnjivani su prema ovom izdanju.
- Barnes, J., *Early Greek Philosophy*, Penguin Putnam, New York 2001.
- Burnet, J., *Early Greek Philosophy*, The World Publishing Company, Cleveland and New York 1962.

---

još nečemu drugom takvom ili vrednijem” (καὶ εἴ τι τοιοῦτον ἕτερον ἔστιν ἢ τιμώτερον) (*De An.*414b16-19).

38 *Met.*I.1; *An.Post.*II.19; *EN*1039b15 i dalje. Ovo učenje usvojio je i Hipokrat (*De morb. sacro*, 17).

39 Aristotel u spisu *O delovima životinja* (686a25-31, 687a4-5) ponovo navodi da od svih živih bića samo čovek stoji uspravno, shodno njegovoj božanskoj prirodi i bivstvu. Odlika božanske prirode takvog bića je da umuje (*νοεῖν*) i da bude razborit (*φρονεῖν*).

- Cherniss, H., *Aristotle's Criticism of Presocratic Philosophy*, OCTAGON BOOKS INC., New York 1964.
- Diels, H., Kranz, W., *Die Fragmente der Vorsokratiker I-III*, Strauss & Cramer GmbH, Weidmann 1985-1987.
- Diels, H., *Predsokratovci fragmenti I-II*, Naprijed, Zagreb 1983.
- English, R. B., "Democritus' Theory of Sense Perception", u: *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Vol. 46. (1915).
- Hussey, E., *The Presocratics*, Bristol Classical Press, Indianapolis 1995.
- Jaeger, W., *The Theology of the Early Greek Philosophers*, Oxford University Press, Oxford 1967.
- Kaluderović, Ž., „Aristotelovo razmatranje *logosa*, „volje” i odgovornosti kod životinja”, u: *Filozofska istraživanja*, 122, god. 31, sv. 2, Zagreb 2011.
- Kaluderović, Ž., „Elejsko biće”, u: *Pedagoška stvarnost*, god. LIX, br. 2, Novi Sad 2013.
- Kaluderović, Ž., *Dike i dikaiosyne*, Магнаскен, Скопје (Македонија) 2015.
- Laks, A., "Soul, sensation, and thought", u: A. A. Long (ed.), *The Cambridge Companion to EARLY GREEK PHILOSOPHY*, Cambridge University Press, Cambridge 1999.
- Long, A. A., "Thinking and Sense-Perception in Empedocles: Mysticism or Materialism?", u: *The Classical Quarterly*, New Series, Vol. 16, No. 2. (Nov., 1966).
- Mattéi, J. F., *Pitagora i pitagorovci*, Jesenski i Turk, Zagreb 2009.
- Minar, E. L. Jr., "Parmenides and the World of Seeming", u: *The American Journal of Philology*, Vol. 70, No. 1. (1949).
- Perović, M. A., *Filozofija morala*, Cenzura, Novi Sad 2013.
- Platon, *Država*, BIGZ, Beograd 1993.
- Platon, *Ijon. Gozba. Fedar*, Kultura, Beograd 1955.
- Platon, *Kratil* (u: *Kratil. Teetet. Sofist. Državnik*), ΠΛΑΤΩ, Beograd 2000.
- Platon, *Fedon*, u: *Dijalozi*, Kultura, Beograd 1970.
- Platon, *Zakoni*, Dereta, Beograd 2004.
- Platon, *Phaidon. Das Gastmahl. Kratylos*, Werke: in 8 Bd.; griech. u. dt., dritter band, Hrsg. von G. Eigler, Wissenschaftliche buchgesellschaft, Darmstadt 1988.
- Ross, W. D., *Aristotle*, METHUEN & CO LTD and BARNES & NOBLE INC, London, New York 1966.
- Ross, W. D., *Aristotle DE ANIMA*, Oxford University Press, Oxford 1999.
- Singer, P., *Oslobodenje životinja*, Ibis grafika, Zagreb 1998.
- Vlastos, G., "The Physical Theory of Anaxagoras", u: *The Philosophical Review*, Vol. 59, No. 1. (Jan., 1950).

ŽELJKO KALUĐEROVIĆ

Faculty of Philosophy, University of Novi Sad

ZLATAN DELIĆ

Faculty of Philosophy, University of Tuzla, BiH

HELLENIC ORIGINS OF ANTHROPOCENTRISM

Abstract: Western civilization, whose vision of cosmos is still prevalingly anthropocentric, finds the origin for its standing points in Judeo-Christian tradition and in the views of ancient Greek philosophers. In searching for antecedents of the vision of man as a being having a special status among other living beings, the focus of the study in this paper will be on the Aristotle's *corpus*, i.e. on preserved fragments of Presocratics. There is, primarily, a high level of agreement among historians of philosophy that the Stagiritis, with his imperative for a clear distinction between the practical wisdom, i.e. thinking and sensation, crucially contributed to the establishment of modern civil epoch based on logocentrism and anthropocentrism. The authors, then, identified that indications of anthropocentric approaches, despite structural hindrances of their concepts, may be found in Pythagoreans, Parmenides, Empedocles, Anaxagoras and Democritus. However, the Presocratic who most clearly anticipated the letter anthropocentric views was Alcmaeon from Croton. His opinion that the man is different from other living beings as the only being that is capable of understanding, while other living beings receive sensations but do not understand, represents, the authors concluded, an indication of both Aristotle's and the statements of numerous subsequent thinkers that *logos* abilities may be allocated only to humans and that the man has ontological primacy in relation to other living beings.

Keywords: Aristotle, Presocratics, origins, anthropocentrism, *logos*, practical wisdom, thought, sensation

Primljeno: 19.2.2015.

Prihvaćeno: 9.5.2015.